

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:1 • 2012

Christer Winberg, *Varför skriver vi inte historiska romaner i stället? Texter i urval 1980–2005*, utgivna av Jan Christensen & Martin Linde (Göteborg: Daidalos 2010). 397 s.

Christer Winberg var professor i historia från 1990 och fram till att han oväntat avled 2008. Två av hans kolleger har nu samlat några av hans texter i en volym vars titel är hämtad från en av de debattartiklar där Winberg diskuterade teori- och metodproblem i historisk forskning. Texterna spänner över de 25 åren mellan 1980 och 2005 och är placerade i fyra grupper: tre med empiriska undersökningar (av det svenska bondesamhället, arbetarrörelsen, och regionala kulturmönster) och en där Winberg reflekterar över hur historiker använder, eller bör använda, teorier och metoder i forskningen.

Redaktörernas urval visar på mångsidigheten i Winbergs forskning. Här finns bland andra en långtidsstudie av den gamla bondeklassens omvandling till kommersiella småkapitalister; en av arvssystemets förändringar; en om kvinnosynen i ett fackförbund; en kartläggning av det "västsvenska" och "östsvenska" kulturmönstret; en kritisk närläsning av Tingstens bok om socialdemokratins idéutveckling, och slutligen några av hans debattartiklar. Man skulle kunna tro att mångsidigheten har tvingat grundligheten att stryka på foten, men de empiriska undersökningarna kännetecknas av en stor kännedom om källsituationen och om andra forskares resultat, liksom av en bred beläsenhet i teoretisk litteratur.

I artikeln "En annan väg till det moderna samhället" bedömer Winberg att kronoböndernas attityder till att skatteköpa gårdarna bättre förklaras om man betraktar dem som rationellt kalkylerande individer än som fastlåsta i tvingande kulturella normsystem. Här väljer, såvitt jag förstår, Winberg en förklaringsmodell med rötter i *rational-choice*-teoretiska utgångspunkter. När, å andra sidan, Winberg funderar över hur den sena fackliga organisationen i textildistriktet i Älvsborgs län ska förklaras, så framstod inte

rationalitet som det naturligaste. Bättre förklaringsvärde hade då religiösa normer och tabun. För Winberg var inte slutsatserna givna från början, utan valet stannade på dem som var svårast att falsifiera. Särskilt tydligt är detta i artikeln om fruktsamhet och familjeplanering i bondesamhället, där frågan om i vilken grad biologiska eller sociala förhållanden förklarar variationerna i fruktsamheten konfronteras mot en nästan petimeteraktig genomgång av det empiriska materialet.

I inledningskapitlet, där Winberg tänker tillbaka på sin första tid som historiker, understryker han hur viktig själva problemformuleringen är: om problemet är formulerat är halva jobbet gjort. Det är inget fel att ställa frågan hur, men det "måste rimligen betraktas som en stor brist att inte sträva efter en förklaring" (s. 239). Vid ett annat tillfälle citerade han Geijer: det gäller att se vad som sker i det som synes ske (s. 338). Uttrycket "att nå under ytan" förekommer i flera av texterna.

De debattartiklar som valts ut ger en bra bild av Winbergs kunskaps-teoretiska utgångspunkter. Han bekände sig till en teoretisk realism, som innebär att det är möjligt att nå kunskap om den objektiva värld som omger oss, om än inte så att säga slutgiltig. Den innebär också att det måste finnas tolkningar och förklaringar som är bättre eller sämre, och att det i princip är möjligt att bedöma dem med utgångspunkt från hur de förhåller sig till empirin, till fakta. Det är visserligen sant, säger Winberg (i en outtalad hänvisning till Popper), att våra observationer är teoriladdade, men inte så laddade att de inte kan användas för att välja mellan olika teorier. När den kulturella eller språkliga vändningen kom på 1980-talet, först som ambitioner till historisk antropologi, sedan som diskursanalys, var Winberg delvis positiv till den, men han vände sig mot den kunskapsfilosofiska relativism han ansåg genomsyrade många av dess utövare. I debattartiklarna sätter han fingret på många av de innehållslösa och triviala "slutsatser" som doldes bakom förföriska formuleringar.

Det är inte lätt att fästa Winberg vid ett avgränsat teoretiskt perspektiv. Från en historiematerialistisk utgångspunkt pläderade han för teoretisk pluralism: samhället är så komplext att endast en teori inte kan förklara allt. Men nog kan man urskilja en dragning åt den metodologiska individualismen (trots att han på ett ställe uttrycker sig skeptiskt – och med en inte helt rättvis beskrivning – om den). Han framhäver att goda orsaksförklaringar måste arbeta med intentionsförklaringar, och hans uppskattande citering av sociologen Boudon (s. 390), en konsekvent tillämpare av individualistiska förklaringsmodeller, tyder på en åsiktsgemenskap. Därför uppfattar jag också slutorden i artikeln om familjeplanering som något av ett undantag från Winbergs övriga praktik. Han stannar där på den strukturella nivån och nöjer sig med att anta att olika varianter av familjeplanering kunde förklaras

med vanemässiga, mer eller mindre omedvetna, beteenden. Så kan det förstås ha varit, men slutsatsen borde ha kommit efter ett resultatlöst sökande efter hypotetiska intentioner och motiv.

Jag har också litet svårt att förstå varför Winberg i den sista artikeln var så negativ till nätverksanalyser. Det är sant att de i sig själva inte kan nå under ytan, ner till mekanismerna i relationerna, men de kan trots allt ge en vink om var dessa mekanismer ska sökas.

Naturligtvis är inte Christer Winbergs arbeten alltid höjda över kritiska invändningar. Men hans uppfattning om hur historieforskning ska bedrivas är av det slag som vi alla borde tillägna oss. För en tid sedan stötte jag på en liten skrift av en framstående amerikansk sociolog som började med dessa ord: "The aim of any discipline ought to be two things: to be clear and to be nonobvious." Texterna visar att Winberg tog denna uppmaning ad notam.

Volymen rekommenderas till forskarutbildningen i historia.

Mittuniversitetet, Härnösand

BÖRJE HARNESK

Ellen Hillbom & Erik Green, *Afrika: en kontinents ekonomiska och sociala historia* (Stockholm: SNS Förlag 2010). 367 s.

Såsom anges i titeln är detta en bred genomgång av Afrikas historia. Detta är ett imponerande arbete med många goda analyser och diskussioner av 1 000 års mångskiftande historiska förhållanden. Det finns historiska omständigheter och processer som brukar tas upp då man skriver en dylik översikt och här finns mycket riktigt diskussioner av förkoloniala ekonomiska och politiska förhållanden, slavsystem, europeiska koloniala ekonomiska system, självständighetssträvanden och självständighetstidens ekonomiska och politiska utmaningar och misslyckanden, Afrikas roll i internationell handel, korruption och det civila samhället och mycket mera. Framställningen blir allt mer detaljerad ju närmare nutid man kommer. Då boken är skriven av ekonomhistoriker ligger fokus på de delarna och detta gör boken mycket värdefull, denna typ av inriktningar är ovanliga och författarna har presenterat en mycket användbar ekonomiskhistorisk översikt.

Syftet är att ge en översikt från omkring år 1000 e. Kr. och det är en imponerande ansats, att ge de långa linjerna i afrikansk historia är en historievetenskaplig utmaning. Här finns en obalans då enbart omkring en femtedel av texten läggs på tiden 1000–1850 och mer än halva boken behandlar tiden efter 1920. Därmed är det i huvudsak de senaste 90 åren som behandlas.

Dessutom är det i stort sett enbart det sub-sahariska Afrika som behandlas, Nordafrika berörs då det är relevant för den huvudsakliga framställningen. Trots inriktningen att skriva historien så att säga framlänges med en inriktning på grundläggande historiska materiella processer, vilket man gör på ett utmärkt sätt, menar jag att en fokuserad inriktning på tiden efter 1920 hade stärkt framställningen, då denna del är mer bearbetad och utvecklad. Samtidigt är de senaste 90 årens historia mycket centrala och det är välkommet att ha en ekonomiskhistorisk genomgång av denna tid.

Jag ser författarnas analys av modern sub-saharisk afrikansk historia sedan omkring 1920 som mycket intressant och läsvärd och vill därför rekommendera boken. På en översikt kurs inom ämnet historia är det alltid nödvändigt med en mer helhetlig framställning som inkluderar även politiska, religiösa och kulturella förhållanden, och *Afrika* kan då användas som en kompletterande eller kontrasterande framställning till översikter såsom Jarle Simensens *Afrikas historie* (2009) eller Richard J. Reids *A history of modern Africa* (2009).

Utöver ovanstående allmänna omdöme, vill jag ge några mer specifika kommentarer till delar som jag ser som problematiska och det gäller dels de teoretiska förutsättningarna, dels bruk av en förklaringsmodell. Den teoretiska utgångspunkten berör produktion och reproduktion, och som "analytiska redskap" presenteras produktionsfaktorer (jord, arbete och kapital) och dessas organisering i produktionssystem. Därtill kommer begreppen "institutioner" (sociala och politiska förhållanden) och "maktarenor" (där konflikter äger rum). Man kunde tänka sig en disposition i termer av en renodling och systematisk genomgång av olika produktionssystem baserat på jordens, arbetets och kapitalets mängd och kvalitet samt relationer, men så pass långt har tyvärr inte resonemanget drivits. Relationen produktionsfaktorer och -system står i fokus för tiden före 1920 och dessa resonemang är intressanta, däremot blir det i vissa fall svårare att relatera detta till institutioner och maktarenor. Det framhålls att de senare är viktiga – ekonomisk determinism avvisas – men de sociala och politiska dimensionernas delar i förklaringsmodellen ges inte mycket utrymme och det är i vissa fall oklart vad de innebär och hur de relateras till den ekonomiska basen.

För tiden efter depressionen blir diskussionen annorlunda, då författarna antar Frederick Coopers förklaringsmodell rörande grindvaksstaten. Resterande delar av boken är i huvudsak en applicering av denna modell. Då den koloniala staten alltid hade begränsade ekonomiska, administrativa och politiska resurser till sitt förfogande, var en strategi för att finansiera verksamheten att ta kontroll över samt beskatta den interna och externa handeln, vilket Cooper kallar för grindvaksstaten. Grindvaksstaten etablerades successivt efter depressionen och fanns kvar under flera decennier

efter den formella självständigheten, det vill säga den post-koloniala staten var enbart en fortsättning av den koloniala.

Frågan är vad Coopers modell kan förklara och vad den innebär. Läsaren får för det första i allmänhet det intrycket, att kampen om kontrollen över grindvaksstaten eller grindvaksstatens sammansättning och funktion, fungerar som en väsentlig generell förklaring av de flesta samhällsförhållanden, och det är inte övertygande. För det andra är det här fråga om en statsmodell, en grindvaksstat med särskilda egenskaper, som styr framställningen och läsaren kan inte annat än förstå saken som att författarna här tar en institution, staten, som utgångspunkt för analysen av relationen mellan produktionsfaktorer och produktionssystem, medan det tidigare var tvärtom. Det hade alltså varit önskvärt att diskutera innebörden och implikationerna av grindvaksstatsmodellen för den allmänna samhällsutvecklingen, utöver det fokus på den koloniala administrationen och den post-koloniala staten som den medför, samt vidare att relatera denna modell till förändringens drivkrafter (med fokus på produktionsfaktorer och produktionssystem) som anges som utgångspunkt för bokens upplägg.

I boken diskuteras mer än enbart ekonomiska förhållanden och ibland förekommer besynnerliga uttalanden, till exempel att det finns många exempel på "fred och stabilitet" i regionen (s. 199), detta trots att den efterkoloniala tiden uppvisar 83 genomförda militärkupper (vartill kommer ett stort antal misslyckade), att merparten av tio-i-topplistan över "misslyckade" stater är afrikanska, att demokratiseringsgraden är lägst i världen, att korruptionen är endemisk, att flera svältkatastrofer har inträffat och att Afrika är den fattigaste kontinenten i världen och står i centrum för FN:s Millenniedeklaration att reducera fattigdom med mera till 2015. Analysen av den ekonomiska utvecklingen är mycket central för Afrikas moderna historia, analyser av politiska och andra förhållanden kräver andra teoretiska begrepp och modeller.

En innehållsmässig randkommentar är att akademiska läroböcker bör kommunicera använd litteratur, så sker inte alltid här, till exempel noteras inte I. A. Asiwaju på s. 115 med fleras arbeten. Forskningsöversikten i kapitel åtta är utmärkt och en förbättrad "Källor och vidare läsning" skulle ge en värdig avslutning. Boken är i övrigt välskriven med kärnmeningar, förklarande rubriker och inledande kapitelsammanfattningar. Formen är, bortsett från de ibland röriga figurerna, trevlig och tilltalande med användbara tabeller och kartor och välvalda bilder.

Tuomas Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden* (Stockholm: Bokförlaget Atlantis & Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009). 336 s.

Det inhemska helgonet Henrik av Finland var vid medeltidens slut ett av det svenska rikets viktigaste skyddshelgon. Tillsammans med bland andra Erik den helige och Sigfrid var han lika välkänd som Birgitta. De senaste åren har ett antal verk om nordiska helgon utkommit, däribland en bok ägnad åt S:t Elin av Skövde (2007) samt ett verk om nordiska helgon i mässböcker (2008). Det var därför med stor förväntan som denna utgåva av Henrikslegenden öppnades. Den uppmärksammade ursprungseditionen kom ut på finska redan år 2005, fyra år före den svenska översättningen. Den svenska utgåvan är inbunden och fullspäckad med bilder, varav de flesta avbildningar av helgonet självt i olika former som bevarats från hela Finland. Dessa bilder gör läsningen av denna bok till en heltäckande upplevelse.

Heikkiläs mål är att "närma sig S:t Henrik med de medel som en modern, på originalkällor vilande medeltidsforskning kan ge" (s. 25). Det gör han på ett utförligt sätt med förklaringar också för dem som inte är bekanta med helgonforskningsläget eller helgonkultens olika delar, samt med betoning på hur slutsatser inte kan dras utan bevis. Denna betoning förstås bättre när element från Henriks legend visas utgöra viktiga aspekter av den finska identiteten, åtminstone för vissa. Att författaren till synes ifrågasätter S:t Henriks och, särskilt, hans mördare Lallis historiska existens ledde till en stor debatt och var orsak till mordhot mot författaren. Emellanåt verkar det också som om Heikkilä vill ge en grundutbildning i historieforskning för alla medeltidshistoriker som har glömt hur forskning ska gå till.

Skriften innehåller i stort sett allt om forskning kring S:t Henrik och hans kult, samt idéer till framtida forskning. Detta är ett ambitiöst projekt som kombinerar kodikologiska, paleografiska, liturgiska, konsthistoriska och texthistoriska aspekter av kulten.

De två första delarna av boken ägnas åt helgonet Henrik och hans legend. De ger också en utförlig, mer allmän beskrivning av hagiografi, helgonforskningstermer, datering samt en översikt över tidigare forskning om S:t Henrik som helgon i och utanför Åbo stift. Heikkilä använder sig av den standard-datering som används i europeisk forskning om medeltiden (tidig-, hög- och senmedeltid) vilket hjälper läsaren att sätta in den finska medeltiden i ett större perspektiv. Dessutom poängteras att helgonkult också handlar om kulturella förbindelser mellan Finland och resten av Västeuropa. Detta som Heikkilä gör är särskilt viktigt vad gäller helgonkult eftersom det var ett bredare fenomen, inte bara lokala förhållanden, vilket påvisas av allmänna drag i framgångsrika helgonkulter Europa över.

Mycket utrymme ägnas åt debatten om huruvida S:t Henrik var en le-

vande person eller inte. Det som framhålls i boken är att S:t Henrik kan ha varit en riktig person, men det finns inget belägg för det, och oavsett var han ytterst verklig för dåtidens människor, som vördade honom som helgon. Vad beträffar diskussionen om huruvida ett korståg till Finland ägde rum eller inte, poängteras det att de som skrev legenden ansåg att ett korståg ägde rum vid 1100-talets mitt samt att kristendomen då kom till Finland, tillsammans med S:t Henrik och svenskt herravälde. Vidare använder sig Heikkilä av olika sorters källor, såsom konsthistoriska och liturgiska, för att undersöka förekomsten och populariteten av Henriks kult i de olika svenska stiftet.

I den andra delen presenterar Heikkilä resultat från insamlingsarbetet och gör jämförelser mellan de olika versionerna av Henriks legend. Återigen är detta ett imponerande arbete där resultaten över legendens variationer uppvisas i en stor tabell. Heikkilä för en bra diskussion om hur legenden påverkade skapandet av andra texter under medeltiden, till exempel *Legenda nova* (BHL 3818b) och predikningar under 1400-talet, samt att den fortfarande var viktig i historieskrivningen efter medeltidens slut. Heikkilä resonerar att Henrikslegenden författades mellan andra häften av 1270-talet och början av 1290-talet, vilket förefaller helt rimligt. Därtill diskuteras när *surmavirsi*-kvädet, den finskspråkiga berättelsen om S:t Henrik, har skrivits och den rådande uppfattningen ifrågasätts på ett trovärdigt sätt.

Kärnan i undersökningen finns i de två sista delarna: "*Testimonia*" – som innehåller en detaljerad beskrivning över alla manuskript, fragment och tryckta källor av S:t Henriks legend, med de olika versionerna av texten – och "*Editio*" – som innehåller en textedition av legenden med presentation av använda principer och varianter av texten samt en "*Excursus*" om stemmatologi. Heikkilä påstår inte att han har hittat den rätta, ursprungliga versionen av legenden, men att han har försökt att ge en bild av hur legenden spriddes och utvecklades. De här delarna utgör en viktig resurs för framtida forskning av Henrikslegenden, vilka manuskript den hittas i, stemmatologin över den samt en edition av en komplett version av hela legenden med parallella latinska och svenska texter.

Denna vackra bok är utan tvekan ett stort bidrag till helgonforskning i Norden, särskilt forskning kring de inhemska helgonen. Det som nu är att önska är nya framtida editioner om texter rörande de inhemska helgonkulterna samt mer vetenskapliga arbeten kring helgonkult i de nordiska länderna. Dessutom behövs en fortsatt vilja att sätta den nordiska medeltiden i en europeisk kontext där den hör hemma så att det inte förblir i ett nordiskt vakuum.

Gunnar Meyer, *"Besitzende Bürger" und "elende Sieche": Lübecks Gesellschaft im Spiegel ihrer Testamente 1400–1449*, Veröffentlichungen zur Geschichte der Hansestadt Lübeck herausgegeben vom Archiv der Hansestadt, Reihe B Band 48 (Lübeck: Archiv der Hansestadt Lübeck 2010). 524 s. + CD.

De medeltida testamentena är intressanta på flera sätt. De inte bara ger en föreställning om vad åtminstone de mer välbärgade i samhället ägde utan kan också avvinnas kunskap om juridiska, ekonomiska och socialhistoriska förhållanden. Särskilt väl låter detta sig göra när det gäller en stad som Lübeck, den näst största tyska staden under medeltiden. Där finns nämligen så mycket som 6 400 testamenten från tiden före år 1500. Uppgifter om arv och testamenten i Niederstadtbuch, alltså stadsboken på rådhusets nedervåning, vittnar om att ännu fler har funnits. Efter att vid krigsslutet ha förts österut återkom arkivbestånden från Archiv der Hansestadt till Lübeck år 1986, vilket är ett exempel av flera på hur en rad arkivalieutbyten kan tyckas ha förebådat de politiska förändringarna några år senare. Ännu 1974 betraktades breven faktiskt som "till stor del försvunna" (*Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid XVIII*, s. 225). Eftersom det inte fanns fotografiska kopior av breven, fick uppgifter om svensk-lybska testamentsuppgifter under efterkrigstiden sökas i vissa 1700-talsavskrifter (von Melle) och i 1900-talsregister (von der Brandt) för publicering i diplomatarieverket.

Författaren av den aktuella avhandlingen har som källmaterial för sitt studium av de sociala förhållandena i Lübeck under halvseklet 1400–1449 kunnat använda inte mindre än 1618 testamenten, vilket är fler än vi i Sverige har från hela medeltiden. För att komma åt den sociala skiktningen i staden har han tagit fasta på "Wege-und Stege-legaten", en obligatorisk avgift, som uttogs efter tariff och gick till underhåll av gator och broar. Han finner att storleken på dem stämmer bra överens med annan statusrelaterande information, tidigare framtagen av andra forskare. Medan de mest förmögna kan vara överrepresenterade, möter i testamentena de fattiga huvudsakligen som mottagare av välgörenhet. Vid studiet härav finner författaren skillnader, som hängde samman med testators plats i samhället. Gåvor till cisterciensnunneklostret St. Johannis ges framför allt av de rika, medan St. Jürgen-hospitalet utanför staden ihågkoms av de flesta. Testators sociala ställning speglas även av valet av mål för pilgrimsresor (genom ombud) liksom anslagen till så kallade själabad, alltså möjlighet till bad och måltid för behövande, en företeelse som omtalas också i det medeltida Vadstena. Själabaden omhuldades särskilt av de Bergensfarande köpmännen, som i flera avseenden intog en särställning. Undersökningen av de icke-hierarkiska sociala nätverken har resulterat i en förteckning med 13 000

namn, som uppsatta i dubbelspalt i personregistret upptar hela 225 sidor, ett värdefullt material för prosopografiska studier. Nämnas bör att transkriptioner av själva texterna finns på en bifogad CD-skiva och vidare att undersökningen och dess resultat presenteras i 32 färgglada staplar och tabeller.

Av boken framgår att såväl utfärdandet av som förfarandet med lybeckarnas testamenten var noga reglerat, detta i synnerhet jämfört med de samtida till synes väl så fria svenska förhållandena. Testatorerna var främst borgare och ett antal borgarhustrur och änkor, men även några präster lät meddela sin sista vilja enligt borgerlig rätt. Vanligen skedde det muntligt i rådhuset eller i hemmet vid sjukdom. Två rådsherrar måste därvid vara närvarande som vittnen och en professionell skrivare, möjligen från stadskansliet, satte upp texten efter noga fastslaget formulär på pergament, ofta som chirograf i tre likalydande exemplar. I början av undersökningsperioden skedde en språkväxling från latin till medellågtyska, men vissa formella fraser skrevs fortfarande på latin. I stadsböckerna är de flesta notiserna avfattade på latin in på 1440-talet. Två av exemplaren placerades i Mariakyrkans skattkammare, och ett behölls för exekutorerna. Liksom senare måste testamentet nog även vid denna tid läsas upp för rådet inom en månad efter testators bortgång och förklaras rättsgiltigt. Niederstadtbuch innehåller notiser om kvittering av utbetalda legat, arvsvister och mycket annat som hängde samman med testamentena och deras verkställighet.

Stockholm

BIRGITTA FRITZ

Karin Tegenborg Falkdalen, *Vasadöttrarna* (Lund: Historiska Media 2010).
317 s.

Karin Tegenborg Falkdalen har ägnat huvuddelen av sin forskargärning åt frågor som rör kvinnligt och manligt i den svenska monarkins historia. Avhandlingen *Kungen är en kvinna* (2003) behandlade insiktsfullt och med internationella utblickar diskussionerna kring de regerande drottningarna Kristinas och Ulrica Eleonoras kröningar. I *Vasadöttrarna* behandlar Tegenborg Falkdalen en annan och ofta förbisedd sida av Sveriges (och andra länders) politiska historia under tidigmodern tid, de kungliga döttrarnas betydelse, särskilt med avseende på de internationella relationer som stadfästes i giftermålsallianser.

Gustav Vasas fem döttrar – Katarina, Cecilia, Anna, Sofia och Elisabet – har givetvis varit föremål för forskning och inte minst populärhistoriskt intresse tidigare, men tyngdpunkten i framställningarna har då ofta varit

på antingen deras äktenskapliga och andra olyckor eller deras amorösa äventyr; särskilt Cecilia Vasas snedsteg, det så kallade Vadstenabullret, har som bekant varit ett tacksamt ämne för sensationslystna historieberättare. I den allmänna historieskrivningen har prinsessorna dock överskuggats av sina bröder, vilket hänger samman både med fokuseringen i traditionell historiografi på politisk, manligt dominerad, historia och på de nationella undersökningsramarna. Eftersom prinsessorna gifte sig med utländska furstar och bosatte sig utomlands blev de av endast marginellt intresse för den svenska historieskrivningen.

Mot den bakgrunden är det befriande att läsa Tegenborg Falkdalens bok. I de inledande kapitlen tecknas en bild av vilka kvaliteter som europeiska prinsessor och adelsdöttrar på 1500-talet borde besitta: kyskhets, fromhet, medlidsamhet, social kompetens och skönhet förstås, men även ansvarstagande, rättfärdighet, organisationsförmåga och auktoritet i förhållande till såväl barn som underlydande. Den livliga diskussionen i Europa kring mitten av 1500-talet om för- och nackdelarna med kvinnliga regenter bereds också utrymme. Gustav Vasas omtalade motstånd mot kvinnlig tronföljd sätts in i sitt sammanhang. Hans invändningar var framför allt betingade av säkerhetspolitiska skäl – ett land med en regerande drottning antogs vara mer sårbart för såväl militära angrepp som statskupper – snarare än misogyna föreställningar om kvinnors i allmänhet bristande förmågor. Att kungen i princip hade höga tankar om kvinnors politiska duglighet framkommer bland annat i hans ofta uttryckta högaktning för sin andra hustru, Margareta Eriksdotter (Leijonhufvud).

I de följande kapitlen tecknas de fem prinsessornas öden i en ganska traditionell och narrativ, men samtidigt intresseväckande och mycket läsvärd, exposé. Läsaren får en inblick i hur skör Sveriges internationella position var: Vasaättens legitimitet var allt annat än självklar efter maktövertagandet 1523, och för Gustav Vasa var det av högsta prioritet i relationerna med andra länder att bli betraktad som rättmätig konung och därmed jämlik med övriga furstar i Europa. I det sammanhanget var döttrarnas äktenskap av yttersta vikt, och kungen var beredd att lägga ut betydande summor för deras kläder, smycken, fester och allmänt extravaganta leverne, liksom att betala höga hemgifter till de tyska dussinfurstar som döttrarna gifte sig med. Deras uppförande, särskilt med avseende på kyskhets, sågs som en manifestation av ättens, och i förlängningen rikets, ära och anseende.

Tegenborg Falkdalen rör sig skickligt mellan, å ena sidan, dessa större perspektiv och internationella sammanhang, och å andra sidan, de personliga skildringarna och pikanta detaljerna som återfinns i de bevarade breven, exempelvis kungens bekymmer över Katarinas intag av "allehanda skavel, som är äpplen, och frusne nötter, desslikes socker och annat som förslemmar

magen". Även de ofta bekymmersamma ekonomiska aspekterna av prinsessornas livsföring belyses ingående och sätts genom relevanta prisjämförelser in i sitt sammanhang.

Bokens anslag är populärvetenskapligt och fotnoter saknas, vilket gör att läsaren nästan inte lägger märke till den omfattande forskningsinsats som uppenbarligen ligger bakom boken. Undersökningen bygger på ett omfattande studium av publicerade och opublicerade primärkällor, framför allt bevarat brevmaterial, och många direkta citat återges på moderniserad svenska i texten, vilket ger en närhet till materialet och de avhandlade individerna. Detaljerade käll- och litteraturhänvisningar, utöver en kort bibliografisk not till varje kapitel, saknas dock, vilket, ur ett inomvetenskapligt perspektiv, givetvis hade varit önskvärt att inkludera.

Vasadöttrarna är sammanfattningsvis ett viktigt bidrag till den svenska och europeiska tidigmoderna historien och bokens fokus på Vasaprinsessornas roller i framför allt det internationella sammanhanget bidrar till att öka förståelsen av 1500-talets politiska historia. Boken bör vara av stort intresse för såväl historiker med inriktning mot epoken som den bredare historieintresserade allmänheten.

Det återstår nu för författaren att sammanfatta sina forskningsresultat och publicera dem på ett större europeiskt språk så att även historiker utanför Sveriges gränser kan ta del av dem. Vasadöttrarnas öden visar tydligt hur integrerat Sverige var med sina grannländer under 1500-talet. Boken visar också hur viktigt det internationella perspektivet är för att förstå Sveriges och andra enskilda länders historia.

École des hautes études en sciences sociales, Paris

STEFAN AMIRELL

Harald Gustafsson, *Makt och människor: europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen* (Lund: Makadam 2010). 240 s.

I denna välskrivna bok försöker Harald Gustafsson åstadkomma två saker samtidigt, nämligen att både ge "en populariserande översikt över statsbildningsprocessen i Europa under senmedeltid och tidigmodern tid, byggd på forskning som inte tidigare redovisats i lättillgänglig form på svenska" och "en vetenskaplig syntes av denna forskning" (s. 225). Denna ambition är mycket lovvärd, i synnerhet som det saknas ett översiktsverk som behandlar den europeiska statsformeringen under tidigmodern tid på svenska. Som en följd av den populärhistoriska ambitionen har författaren valt att inte använda fotnoter eller andra explicita hänvisningar till olika tolkningar av

centrala processer. Inte heller finns det någon tydlig positionering i början av boken där författaren identifierar vilka faktorer som han ser som viktiga för att förstå den europeiska utvecklingen. Gustafsson har istället valt att införa ett efterord med några historievetenskapliga kommentarer och en lista med litteratur som nämns i efterordet.

Det dubbla syftet skapar en viss ambivalens i framställningen eftersom det inte alltid går att förena de två ambitionerna. I vissa delar av boken, som när framväxten av den tidigmoderna staten under 1400- och 1500-talen beskrivs, saknar man en problematisering av utvecklingen och en diskussion av andra centrala fall, medan i andra delar, som till exempel när de interna förhållandena inom den tidigmoderna konglomeratstaten analyseras, problematiserar författaren förändringarna på ett tydligt sätt. När det gäller den först nämnda processen lyfter författaren fram utvecklingen i England och Frankrike under hundraårskriget och situationen i norra Italien. Han betonar också de militära förändringarna som innebar att värvade infanterisoldater, artilleri och sjöstridskrafter fick en större betydelse på bekostnad av de gamla riddarhärarna. Dessa faktorer spelade onekligen en viktig roll, men man saknar dock en diskussion om tillståndet på den iberiska halvön och betydelsen av de många krigen mot araberna under 1400-talet som både portugiser och spanjorer var inblandade i. Denna politik pekar på ett annat sätt än situationen i Frankrike eller Italien på den aggressiva politik med territoriell expansion som kom att prägla många europeiska stater under perioden.

Här saknar man också en diskussion om vilka aktörer och grupper som låg bakom krigspolitiken. Det är tydligt, även om det inte sägs rakt ut, att Gustafsson inte delar de historiematerialistiska förklaringar som lanserades under 1970- och 1980-talen och som poängterade att skapandet av den tidigmoderna staten och de många krigen var ett sätt för den etablerade eliten att tillägna sig mer av samhällets resurser än tidigare. Gustafsson pekar istället på att "statsbildningen i grunden var resultatet av en mängd oavsiktliga konsekvenser" (s. 146). Med andra ord menar han att staten byggdes av en rad olika samhällsgrupperingar med skilda intressen vilka interagerade med varandra. Det mest problematiska med Gustafssons synsätt är att maktbegreppet försvinner ur analysen. Enligt min uppfattning går det inte att blunda för att exempelvis krigsbeslut fattades av ledande män vid de europeiska hoven och att det var den fattigare delen av kontinentens befolkning som i huvudsak fick betala för dessa beslut med sina liv eller delar av sin inkomst. Visserligen kunde bönder klaga på olika skatters utformning, men de kunde inte stoppa den övergripande politiska inriktningen.

Denna kritik är inte ett argument för att vi bör se utvecklingen som helt styrd av staternas politiska eliter, utan snarare att vi inte får förbise

interna maktförhållanden eller centrala politiska besluts påverkan på resursers omfördelning i samhället. Därmed inte sagt att staterna var några starkt centraliserade enheter. Jag håller följaktligen helt med författaren om att staterna bestod av olika provinser och samhällsgrupper vilka alla hade skilda relationer till centralmakten. Dessa förhållanden gjorde att det var svårt att genomföra övergripande administrativa reformer eller att höja skatter. Det krävde också kommunikation mellan överhet och undersåtar. Om furstar gick för hårt fram ledde det lätt till uppror och protester. Det blev således nödvändigt att anpassa exempelvis skatteuttaget efter lokala förhållanden. Gustafssons diskussion om dessa spörsmål där han bland annat problematiserar absolutismbegreppet och de centraliserande krafterna i statsformeringsprocessen hör definitivt till bokens förtjänster.

En annan viktig förtjänst med boken är att Gustafsson inte enbart fokuserar på statsformerings första århundraden, utan går fram till slutet av 1700-talet och de stora förändringar som skedde i och med franska revolutionen och Napoleonkrigen. Han framhåller på ett övertygande sätt att sjuårskriget skapade finansiella problem som de tidigmoderna staterna hade svårt att hantera. Krisen på 1760-talet ledde till framväxten av nya idéer om samhällets organisering. Olika grupper började samtidigt ifrågasätta etablerade privilegier och kräva mer politiskt inflytande. Dessa krav ledde fram till den omstrukturering av staten som skedde i Europa efter 1789.

Sammanfattningsvis har Harald Gustafssons skrivit en lättillgänglig översikt över den europeiska statsbildningen under tidigmodern tid. Bokens styrkor är framförallt det långa tidsperspektivet och problematiseringen av centraliseringssträvandena. Flera viktiga och omtvistliga frågor rörande statsformerings drivkrafter behandlas dock lite väl summariskt, vilket minskar bokens värde som vetenskaplig syntes.

Uppsala universitet

PATRIK WINTON

Kristina Ekerö Eriksson, *Årstafruns dolda dagböcker* (Stockholm: Norstedts 2010). 320 s.

”Vad jag ägt och förlorat! Allt.” Vetenskapsjournalisten och historikern Kristina Ekerö Eriksson låter de lakoniska orden sammanfatta Märta Helena Reenstiernas liv. Den adliga damen, känd som Årstafrun, har efterlämnat dagboksanteckningar från 1793 till 1839, vilka täcker in större delen av hennes långa liv. Hon föddes 1753 och dog 1841. I sin biografi om Årstafrun har författaren utgått från hela dagboken som källa, ett material som omfattar

cirka 5 000 A4-sidor i omfång. Dessutom har till exempel bouppteckningen, domstolsprotokoll och kyrkböcker använts. Men dagboken är i fokus. Till skillnad mot tidigare utgåvor av delar av dagboken, vilka koncentrerat sig på skildringen av vardagssysslorna på Årsta, är här fruns relationer till maken, ryttmästare Christian Henrik von Schnell, och de åtta barnen i centrum.

Biografen är tematiskt uppbyggd kring vissa brytpunkter i Årstafruns liv. Under rubrikerna Årsta 1812, 1815, 1820, 1825, 1830 och 1835 och slutligen 1841 görs tillbakablickar på de föregående åren. Vi möter rubriker som "Barndom och bröllopslycka", "Infamt tjänstepack och kär informator" och "Årstas liderliga pigor". Ekerö Eriksson återger dagbokens exakta formuleringar sparsamt och invävt i övrig text. Stoffet i sin helhet återberättas med dagboksanteckningarna som underlag. Det är välskrivet och läsningen är medryckande. Årstafruns öde är djupt tragiskt: hon överlevde både sin make och alla barnen med åtskilliga år. De fyra döttrarna och tre av sönerna dog redan som små av difteri eller maginfektioner, och den ende sonen som blev vuxen, Hans Abraham, gjorde sina föräldrar stor sorg genom sin alkoholism och sitt lastbara leverne. Han omkom i en drunkningsolycka 32 år gammal.

I kapitlet "De sörjande föräldrarnas hjärtfrätande sorg" läser vi om de första lyckliga åren i familjen. Först föddes dottern Fredrika Maria, och året därpå såg hennes lillasyster Christiana Helena dagens ljus. Lyckan log mot familjen på Årsta, men framåt jultid 1777 började lillflickan få svårt att svälja, och de förtvivlade föräldrarna såg sin dotter långsamt kvävas till döds i difteri. Fyra månader senare, i mars 1778, dog även den äldsta flickan i den fruktade sjukdomen. Föräldrarna såg därför mycket fram emot nästa barns födelse, och i september föddes Hans Abraham (den äldre). "Men en vecka innan han skulle fylla ett år bars även hans kropp ut ur stenhuset, kall och stel – 'till sina kära föräldrars största sorg och smärta.'" Barnens utsatthet för dödliga sjukdomar blir för nutidens läsare en skrämmande påminnelse om en tid när döden var ständigt närvarande på ett helt annat sätt än idag, och där de flesta förlorade flera av sina barn tidigt.

Dagboken uppmärksammar alltid de döda barnens födelse- och dödsdagar och var en ständig påminnelse om livets förgänglighet. Men trots dessa oerhörda förluster, kunde Märta Helena ändå roas av slätterfester, besök av den gode vännen Bellman och av danstillställningar i Stockholm. När Bellman låg illa sjuk vid nyåret 1795 for Märta Helena hem till honom på besök, och blev "av dess muntra och beskedliga fru" väl undfägnad. Nya hattar och klänningar var också ett kärt nöje för Märta Helena, liksom de granna påfåglarna som spatserade på gården, de exotiska pomeransträden och den ljuvliga engelska parken, allt planerat med Haga och Drottningholm som förebilder. Men de senare decennierna blev allt mer sorgtyngda. "Allt tycks mig nuförtiden vara tungt och intet kan som förr glädja eller roa mig", skrev

den drygt 80-åriga damen, som också nästan förlorat synen, i dagboken i slutet av sina livsdagar.

Invävd i skildringen av Märta Helena Reenstiernas liv ges en bred inblick i tidens sociala, kulturella och politiska liv. Årstafrun gjorde sitt bästa för att kringgå kaffeförbuden, hon avskydde Gustav III och betraktade tjänstefolket som lägre stående varelser. När pigor och drängar var fulla och uppstudsiga – och det var de ofta – fick de örffilar eller slogs med ryttmästarens käpp, ibland tills käppen gick sönder. Gustav III kallade hon genomgående antingen för "Gustav den nedrige" eller "Gustav den late", och bakom hennes avsky för kungen låg statskuppen 1772, där kungen kapat åt sig makt på rådets och riksdagens bekostnad.

Årstafruns dolda dagböcker är illustrerad med teckningar och målningar med motiv av tidens miljö och personer, och även med fotografier av familjens kvarlevor. Här finns en bordsplacering gjord av Märta Helena till ett bröllop 1805, mössor som hennes nyfödda bar vid sina dop, en träsked som tillhört Märta Helena, familjens möbler, porslin och mycket annat. Det ger en atmosfär av närvaro.

Bokens tematiska disposition fungerar ganska väl men ibland hade en tydligare kronologisk ryggrad hjälpt läsaren att orientera sig i stoffet. Varför inte en bilaga med de viktigaste årtalen för olika händelser både i samhället och familjen på Årsta? Mitt slutomdöme är att Kristina Ekero Eriksson skrivit en djupt gripande kulturhistorisk skildring av ett tragiskt livsöde och en händelserik tid, en skildring som verkligen engagerar läsaren.

Lunds universitet

EVA HELEN ULVROS

Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916*, volym 2:1 & 2:2 av *Uppsala universitets historia 1793–2000*, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter rörande Uppsala universitet, C. Organisation och Historia 87:2 (Uppsala: Uppsala universitet 2010). 572 + 647 s.

Carl Frängsmyrs bägge volymer *Uppsala universitet 1852–1916* ingår i den nya universitetshistorik som ska omfatta tiden 1793–2000 och skildra utvecklingen under de händelserika 1800- och 1900-talen. Frängsmyr och hans författarkolleger tar därmed vid där universitetsbibliotekarien Claes Annerstedt för snart 100 år sedan slutade sin klassiska skildring av Uppsala universitet från grundläggningen 1477, via återuppståndelsen 1593 och de därpå följande 200 åren. Sammanlagt kan vi nu se fram emot en historik i fyra delar som ges ut i sex volymer.

Först som sist ska sägas att Carl Frängsmyrs arbete hedrar såväl sin författare som det lärosäte han skildrar. Han förlorar aldrig de stora utvecklingslinjerna i det myller av uppgifter han presenterar. Under den behandlade perioden skedde en av de mest genomgripande förändringarna i de svenska lärosätenas historia, nämligen övergången från undervisningsinrättning till forskningsinstitution. Verksamheten vid universitet har i alla tider varit starkt normstyrd och byggt på uppslutningen kring ett antal centrala värden. Frängsmyr visar hur dessa kom under debatt och ersattes av nya. I äldre tid hade vetenskapliga upptäckter betraktats som följden av enskilda snillens insatser eller av slumpen, inte resultatet av systematiskt kunskapsökande. Frängsmyr skildrar en omvälvning som utlöste konvulsioner inom universitetet. De nya idéerna ogillades bland andra av den inflytelserike filosofen Christopher Jacob Boström. Han tog bestämt avstånd från att göra forskningen till en huvuduppgift utan ville bevara universitetet som "ett högsta undervisningsverk för landets ungdom".

Parallellt förändrades finansieringen och statsanslag blev från 1830-talet nödvändiga för att förverkliga visionen om ett modernt universitet. Universitetet flyttade in mot det svenska samhällets centrum, och dess inre liv blev en offentlig angelägenhet som avhandlades i långa reportage och referat i tidningar och tidskrifter.

Både 1852 och 1916 – gränsåren för Frängsmyr – införde staten nya statuter som angav ramvillkoren för lärosätet. En del nyheter innebar en anpassning till vad som samtidigt pågick i det omgivande samhället. 1852 avlägsnades väsentliga delar av de gamla privilegier från 1655 som inneburit att universitetet i flera avseenden fungerade som ett skrå, ett slutet samhälle med bland annat egen jurisdiktion, det vill säga domsrätt över studenter och anställda. Med 1916 års regelverk upphöjdes forskningen till en av universitetens huvuduppgifter tillsammans med undervisningen. Dessa statuter var livskraftiga och gällde i stor omfattning ända till det omvälvande 1960-talet.

Universitetslivet omstöptes också i andra avseenden. Under 1870-talet fick kvinnorna till sist rätt att studera, men det dröjde innan de tilläts avlägga samtliga examina och få lika rättighet till anställning som männen. Även om kvinnorna länge utestängdes från delar av studentlivet, visar Frängsmyr hur deras närvaro successivt förändrade den akademiska kulturen. På ett motsvarande sätt försvagades de äldre, klassiska bildningsidealerna i takt med, och som konsekvens av, naturvetenskapernas framsteg och tillväxt. Teologiska fakulteten stod fortsatt stark, men det var andra vetenskaper som flyttade fram sina positioner. Den vetenskapliga specialiseringen inom främst medicin och naturvetenskap resulterade i nya ämnen liksom i en rad nya byggnader, nödvändiga för den moderna laborativa vetenskapen. Som resultat av en rad stora byggprojekt blev universitetet och dess institutioner

alltmer synliga i stadsbilden. Dessa vetenskapens tempel materialiserade den nya tidens anda och den moderna vetenskapens förmåga, frigörelsen från religiösa och andra auktoriteter än förnuftet och prövbara empiriska resultat.

Nästan hälften av sidantalet ägnas åt de fyra fakulteterna, de olika disciplinerna och de skilda professorernas karriärvägar. Släktskapsband och nätverk ägnas stort utrymme. Slående är hur begränsad den akademiska miljön var långt fram i tiden, med inflytelserika akademiska dynastier eller klaner som kunde kontrollera fördelningen av professurer och andra positioner. På sätt och vis var det frågan om ett självrekryterande skråsystem kompletterat med feudala inslag: för de yngre gällde det att visa lojalitet uppåt mot seniorerna för att i gengäld komma i åtnjutande av beskydd i olika former. Under den behandlade perioden trängde dock meritprövning med anlitande av ämnessakkunniga ut korporationens självrekrytering. Men även den häri-genom moderniserade akademiska professionen behöll påtagliga inslag av lokal självrekrytering.

Förändringen av undervisningen tog sig olika uttryck. Introduktionen av laboratorier och seminarier vid sidan av föreläsningarna innebar att relationen professor – student omgestaltades. Vi hör ekot av slagorden från Humboldt och hans efterföljare: det gällde att lära för att själv kunna skapa nytt vetande. Frängsmyr skildrar studentlivet i hela sin mångfald. Studentkåren bildades 1849, ett beslut som både anknyter till tidsfenomenet att inrätta fria associationer för gemensamma angelägenheter och studenternas växande ambition att framträda med en tydlig gruppidentitet. Nya symboler som studentmössan blev viktiga gruppmarkörer, liksom studentsången och andra kulturyttringar.

I kapitlet om studenterna bidrar Frängsmyr med åtskilligt nytt vetande. Vi får kunskaper om till exempel studenternas målmedvetna agerande i utbildnings- och examensfrågor. Deras mål var att få en mera strukturerad och formaliserad studiegång, att begränsa examinerarens godtycke. Den betydelsefulla kristna studentrörelsen ägnas vederbörlig uppmärksamhet, liksom studentradikalismen, vilken väckte stor uppmärksamhet under 1880-talet genom att anordna offentliga debatter om religion och sedlighet. Men för det mesta stod ändå studenterna, "Ijusets riddarvakt", starka vid de samhällsbevarande krafternas sida. Frängsmyr visar hur de 1870–1920 utvecklades till en nationellt opinionsbildande kraft av betydelse. De många klang- och jubelfesterna var väl provinsiella, men studenterna utnyttjade dem också för att visa att universitetet hade ett viktigt nationellt uppdrag.

Carl Frängsmyr är väl inläst på relevant litteratur och han drar sig inte för att arbeta med primärmaterialet. Metodiskt och teoretiskt ansluter han närmast till den hållning som kännetecknar svensk idé- och lärdomshistoria:

läs – tänk – skriv! Och det gör han klokt och självständigt. Uppläggningsen av hans böcker följer den disposition som är gemensam för det uppsaliensiska universitetshistorieprojektet. Givetvis är det motiverat att de olika författarna följer en gemensam struktur, men jag tycker mallen innebär att flera intressanta möjligheter inte kan tas till vara. Jag saknar ibland hos Frängsmyr en mera systematisk integration av det vetande han framlägger. Han skildrar samspelet mellan de olika aktiviteter som pågår inom ett universitet, men enligt min mening vore det möjligt att få ut mera om universitetets förhållande till staden, om samspelet med statsmakterna, om studenterna och arbetsmarknaden samt om interaktionen med den vetenskapliga världen. Dessutom medverkade universitetet i förändringen av det svenska samhället, i politiska och kulturella skeenden, genom att företräda och förmedla en vetenskaplig världsbild som tog sig allt flera uttryck.

Internationella aspekter framkommer i beskrivningen av enskilda professorers levnadsbanor i form av deras studieresor och forskarbesök, men jag saknar en samlad diskussion om hur vetenskapen i Uppsala utvecklades i förhållande till den internationella samtida ledande forskningen.

Jag efterlyser också en systematisk diskussion kring den sociala rekryteringen av studenterna och deras yrkesval. Frängsmyr säger att utbildningen under 1800-talet alltmer inriktades på professionell yrkeskunskap: det hade varit intressant att få veta vad det blev av studenterna.

Carl Frängsmyr behandlar en omvälvande tid i Uppsala universitets historia och i Sveriges. Härigenom finns särskilt intressanta möjligheter att resonera kring och problematisera ett universitets relation till sin statliga överhet. Vi får exempel på en växande kontrollambition från statens sida, och staten kunde förvisso avvisa till exempel de önskemål om nya anslag som lärosätet framförde. Däremot ser vi sällan att statens företrädare försökte styra eller kontrollera den akademiska verksamheten: den överlämnades åt professorerna och den lokala maktbalans som utvecklades mellan fakulteter och konsistorium. Många av de professorer som får röst på Frängsmyrs boksidor önskade vara statens lojala tjänare och att vetenskapen borde styras av och få sitt värde genom att vara ett medel för stat och samhälle. Deras opponenter hävdade istället att lärosätena skulle vara självstyrande och stå fria från staten och samhällets övriga institutioner.

Det är intressant att hos Frängsmyr se hur båda grupperna manövrerade och hur de sökte stöd från företrädare för statsmakterna, media och andra inflytelserika krafter. Sådana iakttagelser skulle kunna användas för generella funderingar kring hur moderniseringen av en institution med medeltida rötter har skett i samspel mellan interna och externa krafter.

Annika Berg, *Den gränslösa hälsan: Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala: Acta universitatis Upsaliensis, Uppsala studies in history of ideas 2009). 541 s.

Det är alltid lika underbart att hålla en vacker bok i handen och hoppas på en härlig läsupplevelse. Annika Bergs imponerande avhandling om paret Höjer är en sådan bok. Den behandlar Höjers yrkesverksamma liv som par och som individer och hur samtidens föreställningar av genus påverkade och begränsade deras aktioner. Deras äktenskap var dock ett traditionellt sådant, medan Axel gjorde karriär som akademiker så förblev Signes roll könskomplementär till honom. Avhandlingen är dock mycket mer än bara en biografi över vad som kom att bli ett mycket inflytelserikt par inom det svenska folkhemsbyggandet. Den är också en avhandling som visar med stor tydlighet hur intressant medicinhistoria kan vara, när den behandlar begrepp som hälsa, hälsofrämjande åtgärder och synen på den andre, i främmande länder.

Signe och Axel Höjer träffades vid mycket unga år och var tidigt bestämda över ett liv tillsammans. Medan han försökte slå sig fram i den akademiska världen bildades deras familj med fyra tätt födda barn. Paret engagemang i hälsofrågor påverkade tidigt deras arbete i Solna och Hagalund där de flitigt verkade för införandet av barnvårdscentraler och förbättring av kvinnors och barns hälsa. I det här arbetet kom de nära de familjer vars liv de ville förändra. Att dessa förändringar skulle ske såg de som centralt för Sveriges framtid. Deras arbete började i liten skala men växte allt eftersom Axel Höjers inflytande blev större. Berg menar att paret gick från att vara "avantgarde till etablerad elit" när de återkom till Stockholm efter en period i Lund och Malmö.

Som generaldirektör för Medicinalstyrelsen fortsatte Axel Höjer att arbeta för att främja svensk hälsa, med avsikt att förbättra den preventiva hälsan. Deras syn på hälsa inneslöt alla medborgare, rik som fattig. Efter en abort 1932, som tydligt signalerade Signes beslut att familjebildandet nu var färdigt, blev hon alltmer involverad som folkvald politiker och socialdemokrat. I början av 1930-talet hade deras barn blivit större och då beroendet av hembiträden minskade, blev Signes möjligheter att engagera sig större. Avhandlingens inriktning på hur Signe var aktiv i skuggan av sin man och kombinerade sin roll som intellektuell kvinna med sin roll som hustru gör boken än mer intressant. Den här typen av medicinhistoria är sällan genusorienterad och avsnitten om Signe ger boken en annorlunda karaktär inom fältet.

Annika Berg definierar Signe Höjer som rörelseintellektuell. 1938 valdes hon in i Stockholms stadsfullmäktige och hennes karriär gjorde också att

hon fick möjlighet att verka inom flera utredningar och kommissioner. Hon var samtidigt engagerad i det socialdemokratiska partiet och fredsrörelsen. I stadsfullmäktige var hon en flitig motionär, bland annat arbetade hon för evakuering av stadsbarn under krigsutbrottet och jämförde summan pengar som myndigheterna lade på evakuering av konst med den summan som lagts på att skydda barnen.

Efter en lång tid som generaldirektör lämnade Axel Höjer och hans hustru Sverige 1952, för att i stället arbeta i Indien. Deras engagemang i Världshälsoorganisationen blev nu allt större och deras intresse riktades mot att propagera för en bättre hälsa i världen. Axel blev rektor för läkarutbildningen i Trivandrum i södra Indien. Paret ägnade mycket tid åt att besöka de delar av världen som de verkade i, för att få vad de tyckte en närmare inblick i regionens behov. Fler sjukhus, fler läkare, en professionaliserad kår av sjuksköterskor och ett nätverk av barnavårdscentraler var vad Axel Höjer propagerade för under sina år i Indien.

I utlandet hamnade paret Höjer i konflikt med de konservativa krafter som verkat under den koloniala tiden. Det är mycket tydligt i Bergs avhandling hur makarna arbetade för vikten av att indier, och senare invånare i Ghana, själva skulle kunna ta ansvar för sjukvård och familjebildning. Steriliseringar, ett ämne som engagerat paret hemma i Sverige, förekom i Indien och engagerade Höjers även här. I Indien fick Signe åter möjlighet att möta de kvinnor och barn vars liv de så fundamentalt förändrade.

Berg går i polemik med de forskare som påstår att tvångsteriliseringar var utbredda i Indien. Hon menar snarare att det inte fanns något befolkningshämmande syfte bakom steriliseringarna i landet och att man i stället, under 1950-talet, propagerade för skum och pessar. Berg visat att intellektuella inte ens i internationella sammanhang lyckades nå en konsensus i huruvida steriliseringar skulle användas för att hindra en väntande befolkningsexplosion i vissa länder.

Paret Höjer var aktiva till slutskedena av sina liv. Axel Höjer föreläste även under 1960-talet och avled 1974. Signe, som började författa under sin tid i Indien, fortsatte skriva böcker fram till sin död 1988. Böckerna, som ofta handlade om tredje världen och avsåg att förändra synen på fattiga länder, fick ett blandat mottagande.

Avhandlingen handlar dock som sagt om mycket mer än paret Höjer. Här får vi en bild av hur begreppet hälsa växte fram under 1900-talet och hur detta ägde rum i spännvidden mellan bio-politik och disciplineringsperspektiv. Signe och Axel Höjer kombinerade ambition om förändring med omsorg och omtanke. De ville visa vägen till framförallt friskare kvinnor och barn, genom att konkret förordade hur detta skulle gå till och underlätta familjers nyttjande av barnavårdscentraler och rådgivning. Paret Höjer lyfte

fram okunskap som en anledning till bristande hälsa och arbetade hela sina yrkesverksamma liv med att minska denna okunskap. Deras tid som politiskt aktiva och generaldirektör förde dem längre ifrån de familjer vars liv de ville förändra, men i början och i slutet av sina karriärer, när de arbetade nära de familjer vars liv de faktiskt försökte förändra, syns om möjligt ännu större omsorg och medkännande i parets engagemang. Avhandlingen visar på ett föredömligt vis hur brett begreppet medicinhistoria kan vara och hur intressant fältet blir när det kombineras med andra intellektuella forskningsfält. I *Den gränslösa hälsan* kombineras medicinhistoria med historien om experter och deras vidgade inflytande i kapp med folkhemsbygget. Avhandlingen rör sig även förträffligt i genushistorians domäner. Annika Bergs avhandling är ett mycket väl genomfört hantverk.

Umeå universitet

ANNA LUNDBERG

Ulrika Torell, Roger Qvarsell & Jenny Lee (red.), *Burkar, påsar och paket: förpackningarnas historia i vardagens konsumtionskulturer* (Stockholm: Nordiska museets förlag 2010). 270 s.

Antologin *Burkar, påsar och paket* har som syfte att bidra till livsmedelsförpackningarnas kulturhistoria. Den handlar om förpackningarnas roll i 1900-talets framväxande konsumtionssamhälle som en del av den ekonomiska historien, men också om förpackningarna i sig, som förmedlare av värden som går utöver innehållet i förpackningen.

Antologin rymmer nio uppsatser (förutom inledningen) varav den första (av Jenny Lee och Ulrika Torell) ger en informativ bakgrund genom att beskriva livsmedelshandelns utveckling bland annat från betjäning över disk till självbetjäning. Därpå följer uppsatser om konserverburkens historia (Roger Qvarsell), om kaffe (Jenny Lee) och socker (Ulrika Torell), skyltning och skyltfönster (Anna Dahlgren), produktplacering i film och TV (Louise Nilsson), förpacknings- och reklamstrategier (Maria Arvidsson), barn tilltal på flingpaket (Anna Sparrman) samt rättvisemärkta varor (Anita Andersson).

Qvarsells bidrag om konserverburken är ett fint exempel på kulturhistoria och därtill lustfylld läsning. Konserveringsteknikens och konserverburkens fördel var att maten kunde lagras länge, transporteras lätt och även ätas direkt ur burken. Genom konserverburken ges bilden av en samhällsutveckling mot ökat tekniskt kunnande, fabriksproduktion, långväga handel och på sitt sätt ett mer demokratiskt varusortiment. Qvarsell låter läsaren följa den

industriella konserveringen från dess utveckling i Frankrike på 1810-talet över 1800-talets användning av konserver vid sjöfarter, polarexpeditioner, guldruscher och kolonisation till en ökad produktion för allmänheten vid sekelskiftet 1900. Den industriella konserveringen etablerades senare i Sverige än i många större europeiska länder, men när den väl kom så gick utvecklingen snabbt. Vid 1900 var industrikonserven i Sverige fortfarande en exklusiv produkt, men ett par årtionden senare relativt billig vardagsmat. Konservburkens glansperiod tog slut på 1960-talet då den fick konkurens av frystekniken och då miljödebatten lyfte fram just konservburken som symbol för konsumtionssamhällets avigsidor.

Beröringspunkterna med andra ämnen är många, Qvarsell kommer även in på medicinhistoriska aspekter, såsom vikten av att kunna konservera läkeväxter och näringsrik mat samt de skador som man kunde få genom att öppna de tidiga burkarna. Social ojämlikhet och grupptillhörighet är också ämnen som tangeras, samt inte minst konservburken som plats för reklam och förmedlare av en livsstil. På så sätt säger denna berättelse om ett bruksföremål något större om den historiska förändringen under perioden.

Qvarsell nämner rationaliseringen av hemarbetet i sin uppsats. Detta ämne utvecklas dock mer i Arvidssons artikel. Hon har bland annat studerat branschtidningen *Svenska förpackningar* som gavs ut 1937–1958. Denna talade om "Fru konsument" som den som förpackningsindustrin skulle rikta sig till, vilket för Arvidsson blir en ingång till att diskutera förpackningarnas relation till hemarbetets rationalisering under 1950-talet. Husmor var den som handlade och lagade maten, och reklamen till henne byggde på att dessa båda sysslor kunde bli mindre tidsbelastande genom formen av livsmedel och dettas förpackning. Det handlade bland annat om en rad olika pulver som kunde röras ut till soppor, kakmixar med mera. Pulverprodukterna krävde förpackningar som både sålde och upplyste om innehållet. Bidragande var också att självbetjäningen fordrade att varorna kunde tala för sig själva. Arvidsson ställer dessa typer av informerande förpackningar mot förpackningar av transofilm, ett genomskinligt material som gav kunden möjlighet att avgöra varans beskaffenhet.

Arvidsson menar att det i och med förpackningarnas intåg skedde ett skifte från att konsumenten själv förutsattes kunna bedöma varans kvalitet till att konsumenten allt mer fick lita till producentens omdöme – en tendens som för övrigt skulle vara intressant att följa upp idag, då det i allt högre grad diskuteras hur mycket mat som slängs för att konsumenter inte vågar lita till sitt eget omdöme för att avgöra en varas kvalitet utan helt litar till datummärkningen. Branschtidningen *Svenska förpackningar* visar, enligt Arvidsson, hur stor vikt man tillmätte förpackningen när det gällde att få "Fru Konsument" att handla mer och kanske annorlunda än hon hade tänkt,

en slutsats som Arvidsson betonar genom att påpeka förpackningarnas framträdande roll i tidningarnas reklamannonser. Arvidsson knyter ihop säcken genom att konstatera, att trots allt det nya och moderna som livsmedels- och förpackningsindustrin saluförde, reproducerade förpackningarna och reklamen traditionella ideal där husmor stod för både matinköp och matlagning.

Qvarsell och Arvidsson lyckas med att utgå från förpackningar och därifrån skildra något större om förändring och kontinuitet under de undersökta tidsperioderna. Övriga uppsatser i antologin har inte på samma sätt förpackningar i fokus. Artiklarna om kaffe (Lee) respektive socker (Torell) behandlar båda framförallt en vara. Förpackningens förändring i takt med att produktion och distribution utvecklats kunde getts en mer central roll i framför allt Torells artikel. Med sitt långa uppehåll vid en reklam/spelfilm om socker, har hennes artikel dessutom samma problem som kännetecknar flera av de övriga artiklarna i denna antologi – den handlar mer om reklam i allmänna ordalag än om förpackningen som reklam. Det är problematiskt. En bieffekt av bristande fokus är att det finns mer adekvata ämnen, som författarna endast flyktigt berör, men som i en bok om förpackningarnas historia hade kunnat vidareutvecklas, exempelvis 1960-talets konsumtionskritik/miljömedvetande och förpackningar, förpackningen som nostalgi och ting av egen kraft, samt den svenska förpackningsindustrin med Rausing i spetsen.

Burkar, påsar och paket innehåller således inte så mycket förpackningshistoria, men ger däremot insikt om ämnen som butikernas framväxt, olika aspekter av reklam samt inte minst diverse konsumtionsteorier. Trots denna anmärkning skall sägas, att uppsatserna var och en för sig, och vissa av dem kanske i en annan kontext, är intressanta och på det stora hela välskrivna. Bokens utformning, dess rika bildmaterial och de kortare blänkarna om förpackningsrelaterade ämnen gör den också attraktiv – innehållet har en säljande förpackning.

Stockholms universitet

YLVA SJÖSTRAND